

Det osynliga barnet och experimentet som gick om intet

*Erika Hansson & Anna Smedberg Bondesson,
Högskolan Kristianstad*

I november 2019 ville vi, Erika Hansson, lektor i psykologi, och Anna Smedberg Bondesson, biträdande professor i litteraturvetenskap, genomföra ett pilotprojekt med så kallad ”Shared Reading” i en klass på ett yrkesförberedande gymnasieprogram. Vi ville undersöka om en stunds gemensam (hög)läsning kunde bidra till positiva effekter som minskad stressupplevelse. Försöket genomfördes i en klass med tolv deltagare. Att läsa Tove Janssons novell ”Berättelsen om det osynliga barnet” tillsammans var tänkt att ge lite försmak på hur en studie som såväl mäter högläsningens påverkan på stressnivån som undersöker hur själva tolkningspraktiken ser ut och tar gestalt i klassrummet skulle kunna låta sig genomföras i större skala. Men experimentet genererade snarare stress hos oss själva. Efteråt ställde vi oss frågan: är det ens genomförbart i större skala?

Nu har det hunnit gå två år sedan vårt misslyckade experiment ägde rum, med en pandemi som förhindrat såväl vidare praktisk skolforskning som fysiska konferenser där den här sortens misslyckanden, i samband med de mer informella mötena och samtalen, åtminstone hade kunnat dryftas.

Shared reading är ett koncept från Liverpool. Den som myntat det är litteraturvetaren Jane Davis som också grundade såväl tidskriften som organisationen *The Reader* 1997. Det senaste decenniet har konceptet vunnit terräng i Norden. Skåne har en egen förening och utbildning av läsledare eller så kallade Shared Reading Facilitators. Det finns även ett pågående gemensamt nordiskt forskningsprojekt som studerar Shared Reading i nordisk kontext. Konceptet går i all enkelhet ut på att man i en liten grupp (färre än tio personer) gemensamt läser en text. Läsledaren eller någon annan i gruppen läser högt medan resten följer med i den skrivna texten som alla har framför sig.

Den yrkesförberedande gymnasieklassen bestod alltså av 12 elever, vilket är nästan dubbelt så många som i en normal Shared Reading-grupp, vilket redan det var ett av de många felen vi begick. Nästan alla var

killar och läsvanan var mycket skiftande. En av deltagarna läste så många som fyra böcker per månad, medan övriga uppgav att de läste max en bok per månad. Flera uttryckte att de inte tyckte om att läsa överhuvudtaget. På en direkt fråga om någon tyckte om att läsa svarade de flesta ”nej”. Dock bör man nog vara uppmärksam på ett visst grupptryck som vi tyckte oss kunna känna av.

Historien som höglästes av [Anna] var alltså Tove Janssons novell ”Berättelsen om det osynliga barnet”. Den var vald med omsorg för att passa en grupp elever i sjuttonårsåldern. Mumintrollen känner ju de flesta till. Och sannolikt har var och en också upplevt känslan av att inte få gensvar, av att inte vara omtyckt samt hur man ”blir till” först när man faktiskt är och känner sig omtyckt, eller snarare: sedd och accepterad för den man är. Frågan är emellertid om det verkligen var rätt text för just den här gruppen.

Redan när texten delades ut muttrades det i gruppen: var det verkligen meningen att de skulle läsa ”allt det här”? Frågan varför det inte finns några svarta mumintroll kastades sedan ut. Flera hakade på och bidrog till diskussionen kring hurvida ”Mumin” möjligen var nazist. Sannolikt startades diskussionen i syfte att skjuta upp tidpunkten då man faktiskt behövde engagera sig i texten. Precis när [Anna] skulle sätta i gång med att läsa, hävdades behov av ett toalettbesök och när detta var avklarat behövde ytterligare en gå och därefter ännu en, varpå resten av eleverna (och undertecknade) satt och väntade... och väntade.

När textläsningen väl kommit i gång hängde eleverna med i cirka en halv sida tills namnet ”Tooticki” dök upp, vilket föranledde många skratt. Vid det här laget började vi skruva lite på oss och undra hur det egentligen skulle gå med det här försöket... Att avbryta var dock inte på kartan. Så vi körde på och vid den punkt i berättelsen då det beskrivs hur elak och ironisk tanten som Ninni (det osynliga barnet) bott hos är, satt klassen helt tyst och fångades av berättelsen. Så här lyder denna del, som börjar med Tooticki som förklarar för mumintrollen:

”Nåja. Den här Ninni blev skrämdd på fel sätt av en tant som hade tagit hand om henne utan att tycka om ungen. Jag träffade tanten och hon var hemsk. Inte arg, förstår ni, sånt kan man begripa. Hon var bara iskall och ironisk.”

”Vad är ironisk?” frågade mumintrollet.

”Nå, föreställ dig att du snavar på en klibbsvamp och sätter dig mitt i den rensade svampen, sa Tooticki. Det naturliga vore förstås att din mamma blev arg. Men nehej, det blir hon inte. I stället säger hon, kallt och förkrossande: Jag förstår att det där är din uppfattning om att dansa, men jag vore tacksam om du inte gjorde det i maten. Så ungefär.”

”Fy så obehagligt”, sa mumintrollet.

”Ja inte sant”, instämde Tooticki. ”Och det var just så den här tanten gjorde. Hon var ironisk från morgon till kväll och till slut började ungen blekna i konturerna och bli osynlig. I fredags syntes hon inte alls. Tanten gav henne åt mig och sa att hon verkligen inte kunde ta hand om släktingar som hon inte ens kunde få syn på.”

”Och vad gjorde du med tanten?” frågade My med ögonen på skaft. Du klådde väl upp henne?

”Det lönar sig inte med såna som är ironiska”, sa Tooticki. Jag tog Ninni med mig hem. Och nu har jag tagit hit ungen för att ni ska göra henne synlig igen.”

Det blev en liten paus.

Bara regnet prasslade på verandataket. Alla stirrade på Tooticki och tänkte.

”Pratar hon?” frågade pappan.

”Nej. Men tanten har bundit en bjällra om halsen på henne för att veta var hon finns.”

Tooticki reste sig och öppnade dörren igen.

”Ninni!” ropade hon ut i mörkret.

Den svala och kyliga lukten av höst kom in på verandan och en rektangel av ljus slog ut över det våta gräset. Om en stund började en bjällra pingla därute, tveksamt – ljudet kom upp

för trappan och tystnade. En bit ovanför golvet hängde en liten silverbjällra i luften på ett svart band.

Ninni måste ha mycket smal hals.

”Jaha”, sa Tooticki. ”Här är nu din nya familj. De är lite fåniga ibland men rätt så hyggliga på det stora hela.”

”Ge ungen en stol”, sa pappan. ”Kan hon rensa svamp?”

”Jag vet ingenting om Ninni”, försäkrade Tooticki. ”Jag tog bara hit henne. Nu har jag lite annat att sköta. Titta in någon dag och tala om hur det går. Hej så länge.”

När Tooticki hade gått satt familjen moltyst och stirrade på den tomma stolen och silverbjällran. Om en stund höjde sig en av kantarellerna långsamt i luften. Barr och jord pillrades bort av osynliga tassar och till slut skars svampen i småbitar och svävade in i karotten. En ny svamp seglade upp i luften.

Här brast det. Någon skojade om att det är klart att hon är osynlig – de har ju tagit för mycket svamp. Allmänt förlösande gapskratt följde.

Att säga att pilotstudien var en katastrof är att överdriva. Vi lärde oss mycket, också av de helt oseriösa svaren vi fick på det stresstest som genomfördes i början och i slutet av lektionen. Men låt oss först försöka förklara hur allt började och varför vi överhuvudtaget ville göra den.

Jo. Så här var det. En av storheterna med Högskolan Kristianstad är att högskolan i kraft av sin litenhet kan samla vitt skilda discipliner på ett sätt som de större universiteten bara kan drömma om. Vi, den ena docent i litteraturvetenskap och den andra doktor i psykologi, fann varandra under en fakultetsgemensam och veckosedvanlig onsdagsfika. Vår gemensamma övertygelse är och förblir att det bedrivs för lite tvärvetenskaplig forskning som kombinerar litteraturvetenskap och psykologi. Vi menar att det bland annat finns en spännande vetenskaplig bro att bygga mellan litteraturdidaktik och Mentalizing Based Theory eller mentalisering som man brukar kalla det på svenska.

Därför satte vi i gång att spåna kring ett sådant tvärvetenskapligt projekt. Syftet med det projektet skulle vara att undersöka de känslomässiga effekterna av Shared Reading samt hur tolkningspraktiken ser ut i grupper med ungdomar som redan samarbetar på andra sätt, det vill säga också har andra aktiviteter som de delar, i sina gymnasieutbildningar.

2018 publicerades resultatet av ett pilotprojekt i Lund som studerat tolkningspraktiken med hjälp av Judith Langers centrala begrepp ”faser” i en grupp smärtpatienter. Dessa fick nämligen, inom ramen för sin vanliga Acceptance and Commitment Therapy (ACT), delta i en intervention i form av Shared Reading-sessioner vid Skånes universitetssjukhus. Pilotstudien hör hemma i det större projektet SHARP (Shared Reading After Pain Rehabilitation) som nu, om vi förstått saken rätt, har fått mer finansiering. Vår avsikt var att i likhet med SHARP kombinera en undersökning av det litterära meningsskapandets praktiker i samband med en Shared Reading-aktivitet med olika psykologiska mätningar samt gruppintervjuer. Till skillnad från SHARP tänkte vi förlägga vår studie till två olika gymnasieskolor i Lunds kommun, Spyken (samhällsprogrammet och estetprogrammet) och Vipeholmsskolan (hottell- och restaurangprogrammet). Men först behövde vi börja någonstans i mindre skala och tänkte att det vore intressant att se om det överhuvudtaget går att mäta någon skillnad i personers upplevda stress före och efter en intervention i form av ett gemensamt högläsningstillfälle.

I stället för att här och nu fastna i skammen över allt vi misslyckades med i vår lilla pilot, vill vi rikta fokus mot just skammens tema, som ju är helt centralt i Tove Janssons novell. Därmed lämnar vi faktiskt hela konceptet Shared Reading bakom oss och tänker oss ett helt annat möjligt framtida projekt som handlar om svårigheten att få fatt i skammen i ett gemensamt tolkningssamtal, eftersom skammen är bland det absolut svåraste som finns att tala om.

Affekten skam tar sig alltid kroppsliga uttryck. Den avslöjar sig i rodnad, hopsjunkna hållning, oförmåga att se den andre i ögonen, en önskan att sjunka genom jorden, bli osynlig, försvinna helt enkelt. Omedveten och obearbetad skam fastnar i kroppen, tar sig aldrig vidare till tanken och känslan som går att hantera och resonera kring utan förvandlas till psykosomatiska svårigheter. Att vara osynlig på riktigt är kanske skammens allra mest bokstavliggjorda metaforiska uttryck, något som Tove Jansson tar i bruk i ”Berättelsen om det osynliga barnet”.

Skammen fungerar som en estetisk motor i Tove Janssons novell. Men frågan är om den med nödvändighet är lika produktiv i didaktiskt hänseende, eftersom skammen är självproducerande och därmed kan hämma såväl samtal som tolkningsprocesser.

Det finns som sagt flera skäl till att vårt experiment gick om intet, men kanske ett av dem faktiskt har att göra just med att den litterärt gestaltade förkroppsligade skammen bjöd motstånd mot ett möjligt och fruktbart *kroppsligt meningsskapande* i klassrummet? För att göra det bort suddade och osynliga synligt, för att kunna ge röst åt det nedtystade, krävs att man vågar bita huvudet av skammen. Och för att våga bita huvudet av skammen, krävs att man är trygg i gruppen, att hela gruppen är 100 % trygg. Skammen bjuder motstånd, eftersom den vill förbli osynlig. Detta motstånd är en utmaning som vi tror, om man antar den, kan resultera i spännande upptäckter i vår fortsatta tvärvetenskapliga experimentfärd.

Referenser

Jansson, T. (2019). Berättelsen om det osynliga barnet. *Det osynliga barnet och andra berättelser*. Helsingfors: Förlaget M.

Langer, J.A. (2017). *Litterära föreställningsvärldar*. Göteborg: Daidalos.

Nathanson, D. L. (1992). *Shame and Pride. Affect, Sex, and the Birth of the Self*. New York & London: Norton.

Ohlsson, A., Ingemansson, M., Forslid, T., Grell, H., Gustafsson, A.W., Järholm, K., & Rivano Fisher, M. (2018). Book talks among people with chronic non-cancer pain. Literary meaning making in a shared reading group. *Working Papers in Medical Humanities* 4 (1).

Spielberger, C.D. (1983). Manual for the State-Trait Anxiety Inventory, STAI (Form Y). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press Inc.

Tomkins, S.S. (1995). Virginia E. Demos (red.). *Exploring Affect. The Selected Writings of Silvan S. Tomkins*. Cambridge University Press.

Widhe, O. (2019). Litterära personer och kroppsligt meningsskapande i grundskolans litteraturundervisning. I Lindell & A. Öhman (red.). *För berättelsens skull. Modeller för litteraturundervisningen*. Stockholm: Natur & Kultur.